Judarna i Berlin går under jorden 1943–1945

ETERNAL ECHOES

Teach and Learn About the Holocaust

Medfinansierat av
EU-programmet
Erasmus+

The European Commission support for the production of this publication does not constitute endorsement of the contents which reflects the views only of the authors, and the Commission cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

Judarna i Berlin går under jorden 1943–1945

Berlins judar hotas av deportation

© bpk

Stationen vid Friedrichstrasse. (Originalfotot har retuscherats marginellt.)

I början av 1943 när den judiska befolkningen i de flesta tyska städer helt raderats ut, fanns det i Berlin cirka 33 000 judar. Det var bara de som var gifta med icke-judar som undantogs från deportation. Trots att deportationerna fortsatte som tidigare i Berlin var många judar ännu anställda som tvångsarbetare inom krigsindustrin. Men myndigheterna ville att även dessa skulle deporteras. Planen var att polska tvångsarbetare skulle transporteras till Tredje riket och överta deras jobb. Några chefer och arbetsledare som fått kännedom om planerna varnade sina judiska arbetare, vilket ledde till att fler judar gick under jorden.

© Bundesarchiv, Bild 183-R97512 / Unknown / CC-BY-SA 3.0

Gestapos högkvarter i Berlin på Prinz-Albrecht-Strasse nr 8, en obehaglig adress från år 1933 och framåt.

Den 27 februari 1943 organiserade Gestapo, lokal polis och även SS-styrkor en massiv räd mot judarna i Berlin. På ett ögonblick hade tusentals judiska arbetare arresterats i fabrikerna och förts till uppsamlingsläger. Räderna fortsatte under en hel vecka. 7 000 judar deporterades till Auschwitz inom bara några dagar. Men omkring 4 000 judar lyckades fly och försökte gömma sig i staden.

Medfinansierat av EU-programmet Erasmus+

The European Commission support for the production of this publication does not constitute endorsement of the contents which reflects the views only of the authors, and the Commission cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

© Bildarchiv Pisarek / akg-images / TT Nyhetsbyrån

Vykort över Friedrichstrasse i Berlin 1940.

Judar som gick under jorden måste göra sig osynliga från första stund. Många försökte använda sig av falska identiteter för att inte behöva gömma sig natt och dag. De måste ha en plats där de kunde sova, få mat, möjlighet att få tag på pengar, tvätta sig, och kläder att klä sig i för att smälta in bland mängden. Därför behövde de hjälp från icke-judar. Men få judar i Berlin på den tiden hade kontakt med icke-judar. Till att börja med sökte många skydd hos judar som levde i ”blandäktenskap”. Dessa var ofta hjälpsamma, men var själva utsatta för bevakning och kunde straffas för minsta förseelse. Därför måste man söka kontakt även med andra, och sökandet efter någonstans att bo fick judar att hela tiden flytta runt från en plats till en annan. Ryktet om vilka hjälpare som var pålitliga gick från mun till mun. På det sättet var alla judar som gömde sig aktiva för att hjälpa varandra.

Modiga hjälpare och motstånd

© Gedenkstätte Deutscher Widerstand, Berlin

Kemisten Arthur Ketzer gav husrum åt hela familjen Frankenstein i Berlin. Edith Berlow, senare Hirschfeldt, lät Walter och flera andra judar bo i hennes lägenhet i staden.

I Berlin fanns det fortfarande en del icke-judiska grupperingar och individer som inte ställde sig bakom den nazistiska regimen. Dessa fanns bland arbetarrörelsens medlemmar, intellektuella, konstnärer och även en del djupt troende kristna. Många av hjälparna hade tidigare själva varit offer för nazisternas förföljelser. Det fanns också ”vanliga” medborgare som inte trodde på den nazistiska ideologin. Några kände att de borde hjälpa judarna i deras svåra situation, och såg det som ett sätt att göra motstånd. Men bara några få – som Walters hjälpare Arthur Ketzer och Edith Berlow – förenade sitt tysta motstånd med andra aktiva handlingar. Genom förbindelser mellan hjälpare lyckades några judar från Berlin fly till andra tyska städer och byar, och ett fåtal lyckades även i all hemlighet att ta sig till de två länder i Europa som var neutrala och därmed trygga – Schweiz och Sverige.

Medfinansierat av EU-programmet Erasmus+

The European Commission support for the production of this publication does not constitute endorsement of the contents which reflects the views only of the authors, and the Commission cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

© bpk

Privat bild som visar tysk militärpolis vid en tågstation 1943. Mannen bär den karakteristiska kedjan med ett märke i metall framtill. Militärpolisen fick smeknamnet "vakthund", på ryska *Kettenhund*.

Judiska män som gömde sig löpte större risk än kvinnor att upptäckas, och kunde utpekas som desertörer. Eftersom tyska män kallades in till militärtjänst kontrollerade militärpolisen kontinuerligt folk på gatan och passagerare på bussar och andra transportmedel. Om judiska män uppfattades vara "arier" bland allmänheten kunde de tvingas uppvisa id-handlingar, vilket också var något som Walter råkade ut för. Trots att falska id-handlingar från militären såldes på svarta marknaden var det få judar som hade råd att köpa dem. De såldes till extrema priser, och för långt högre belopp än andra falska dokument som också var i omlopp.

© Gedenkstätte Deutscher Widerstand, Berlin © United States Holocaust Memorial Museum, courtesy of National Archives and Records Administration, College Park

Kriminalkommissarie Jean Blome förhör Stella Kubler (alias Issaksson) angående hennes aktiviteter för Gestapo och hur hon angav judar under krigsåren.

Alla som deltog i räddningsaktioner utsatte sig själva för en risk. Om grannarna misstänkte något kunde de anmälas till polisen. I Berlin fanns det dessutom omkring 20 judiska kollaboratörer som utgjorde ett överhängande hot. I hopp om att slippa undan deportationerna fick kollaboratörerna judar som levde undangömda att anförtro dem hemlig information som de sedan överlämnade till Gestapo. När judarna arresterades försökte Gestapo tvinga fram mer information om de underjordiska nätverken.

Hjälpare hotades med hårda straff. Trots att det inte finns någon lag som förbjöd människor att hjälpa judar kunde hjälpare arresteras och även skickas till koncentrationsläger. Det var just det som hände Arthur Ketzer en kort tid efter att han gett husrum till familjen Frankenstein.

Medfinansierat av EU-programmet Erasmus+

The European Commission support for the production of this publication does not constitute endorsement of the contents which reflects the views only of the authors, and the Commission cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

Bomber faller över Berlin

© AP / TT Nyhetsbyrån

Berlin 1945.

Arresteringarna och situationen under kriget gjorde att det var svårt att få hjälp. Många hem som kunde ha använts som bostäder gick förlorade på grund av flyganfallen. Men det kaos som följde gav även möjligheter för judar som sökte skydd. Eftersom många människor blev hemlösa och lokala kontor förstördes blev det lättare att använda sig av en falsk identitet. Till exempel uppgav Leonie ett annat namn och att hon var krigsoffer i behov av hjälp.

Man vet inte hur många judar som levde under jord i Berlin, men troligen rör det sig om 6 000 personer. Bara en tredjedel av dem lyckades hålla sig gömda. Andra arresterades och deporterades, eller dog i flygräder. Sjukdomar tog också många människors liv, eftersom de som levde undangömda inte kunde söka vård. För några blev även påfrestningarna så stora att man inte orkade leva. Vid krigsslutet återstod bara 1 700 judar i Berlin.

© 2018, 2019 författaren, översättaren, samt Svenska kommittén mot antisemitism

Text: Martina Voigt M.A. | Översättning från engelsk förlaga: Ewa Wymark

Grafisk form: Cecilia Undemark Péterfy

Källor:

Barbara Schieb: How the Frankenstein Family Survived Underground 1943–1945, in: Jews in Nazi Berlin: From Kristallnacht to Liberation, ed. by Beate Meyer, Hermann Simon, and Chana Schütz, Chicago, London 2009, pp. 276-297.

Barbara Schieb: Die Gemeinschaft für Frieden und Aufbau, in: Wilfried Löhken and Werner Vathke (eds.): Juden im Widerstand. Drei Gruppen zwischen Überlebenskampf und politischer Aktion. Berlin 1939-1945, Berlin 1993, pp. 37-82.

Barkai, Avraham and Paul Mendes-Flohr: Aufbruch und Zerstörung 1918-1945 (= Deutsch-Jüdische Geschichte in der Neuzeit ed. by Michael A. Meyer, vol. IV), Munich (C. H. Beck) 1997.

Beate Kosmala and Claudia Schoppmann (eds.): Überleben im Untergrund. Hilfe für Juden in Deutschland 1941-1945, (=Solidarität und Hilfe für Juden während der NS-Zeit, Vol. 5), Berlin 2002.

Benz, Wolfgang (Ed.): Die Juden in Deutschland 1933-1945. Leben unter nationalsozialistischer Herrschaft, Munich (C. H. Beck) 1988.

Dörner, Bernward: Die Deutschen und der Holocaust. Was niemand wissen wollte, aber jeder wissen konnte, Berlin (Propyläen) 2007.

Gottwaldt, Alfred and Diana Schulle: Die „Judendeportationen" aus dem Deutschen Reich 1941-1945, Berlin (Marix) 2005.

Gruner, Wolf: Die Berliner und die NS-Judenverfolgung. Eine mikrohistorische Studie individueller Handlungen und sozialer Beziehungen, in: Rüdiger Hachtmann/Thomas Schaarschmidt/Winfried Süß (Eds.): Berlin im Nationalsozialismus. Politik und Gesellschaft 1933-1945, Göttingen (Wallstein) 2011, p. 57-87.

Gruner, Wolf: Judenverfolgung in Berlin 1933-1945. Eine Chronologie der Behördenmaßnahmen in der Reichshauptstadt, Berlin (Topographie des Terrors) 2009.

Hesse, Klaus and Philipp Springer: Vor aller Augen. Fotodokumente des nationalsozialistischen Terrors in der Provinz, Essen (Klartext Verlag) 2002.

Hilberg, Raul: Die Vernichtung der europäischen Juden, translated by Christian Seeger, Harry Maor, Walle Bengs and Wilfried Szepan, 3 Vols., revised and enlarged edition Frankfurt/M. (Fischer) 1990. [English edition: The Destruction of the European Jews, New Haven, CT (Yale University Press) 2003.]

Jah, Akim: Die Deportation der Juden aus Berlin. Die nationalsozialistische Vernichtungs-politik und das Sammellager Große Hamburger Straße, Berlin (be.bra) 2013.

Kundrus, Birthe and Beate Meyer (Eds.): Die Deportation der Juden aus Deutschland. Pläne – Praxis – Reaktionen 1938-1945, Göttingen (Wallstein) 2004.

Longerich, Peter: „Davon haben wir nichts gewusst". Die Deutschen und die Judenverfolgung 1933-1945, Bonn (Bundeszentrale für politische Bildung) 2006.

Longerich, Peter: Politik der Vernichtung. Eine Gesamtdarstellung der nationalsozialistischen Judenverfolgung, München (Piper) 1998 [English edition: Holocaust. The Nazi Persecution and Murder of the Jews, Oxford (Oxford University Press) 2010.]

Marnix Croes and Beate Kosmala: "Facing Deportation in Germany and the Netherlands: Survival in Hiding", in: Beate Kosmala and Georgi Verbeeck (eds.): Facing the Catastrophe: Jews and Non-Jews in Europe During World War II, Oxford 2011, pp. 97-158.

Meyer, Beate, Hermann Simon and Chana Schütz (Hg.), Jews in Nazi Berlin. From Kristallnacht to Liberation, Chicago (University of Chicago Press) 2009.

Pohl, Dieter: Verfolgung und Massenmord in der NS-Zeit 1933–1945, Darmstadt (Wissenschaftliche Buchgesellschaft) 2003.

Roth, Markus „Ihr wisst, wollt es aber nicht wissen". Verfolgung, Terror und Widerstand im Dritten Reich, Munich (Beck) 2015.

Rürup, Reinhard (Ed.): Jüdische Geschichte in Berlin. Essays und Studien, Berlin (Edition Hentrich) 1995

Silent Heroes Memorial Center. Resistance to Persecution of the Jews 1933–1945, ed. by Stiftung Gedenkstätte Deutscher Widerstand (German Resistance Memorial Center), transl. by Allison Brown, Berlin 2010.

Stiftung Gedenkstätte Deutscher Widerstand (Ed.): Gedenkstätte Stille Helden. Widerstand gegen die Judenverfolgung 1933 bis 1945. Katalog zur Ausstellung, Berlin (Stiftung Gedenkstätte Deutscher Widerstand) 2018.

Stiftung Topographie des Terrors, represented by Andreas Nachama (Ed.): Berlin 1933-1945. Zwischen Propaganda und Terror, Berlin (Topographie des Terrors) 2010.

Stiftung Topographie des Terrors, represented by Andreas Nachama (Ed.): Topography of Terror. Gestapo, SS and Reichssicherheitshauptamt on the „Prinz-Albrecht-Terrain", 16th revised and enlarged edition Berlin (Topographie des Terrors) 2006.

Walk, Joseph (Ed.): Das Sonderrecht für die Juden im NS-Staat. Eine Sammlung der gesetzlichen Maßnahmen und Richtlinien _ Inhalt und Bedeutung, 2nd edition, Heidelberg (C. F. Müller / Hüthig) 1996.

https://www.gedenkstaette-stille-helden.de/en/memorial-center/ (latest access 29.06.2018)

Medfinansierat av EU-programmet Erasmus+

The European Commission support for the production of this publication does not constitute endorsement of the contents which reflects the views only of the authors, and the Commission cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.